

Бауыржан Серікбаев¹, Ерболат Сергазин²

¹Л.Н. Гумилев ат. Еуразия ұлттық университеті,
«Саясаттану» мамандығының 2-курс докторанты
(Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
e-mail: sayasat.kz86@mail.ru

²Л.Н.Гумилев ат. Еуразия ұлттық университеті,
«Саясаттану» кафедрасының доценті, PhD
(Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
e-mail: sergazin1958@mail.ru

**ҚАЗАҚСТАН МЕН АҚШ ПРАЙМЕРИЗІНДЕГІ ҰҚСАСТЫҚТАР
МЕН АЙЫРМАШЫЛЫҚТАР**

Аңдатпа. Бүгінгі таңда партияларға деген халықтың сенімін арттыру өзекті мәселе. Мұның бір жолы партияшілік іріктеу жолдарын жетілдіру. Бұл мақалада Қазақстан мен Америка Құрама Штаттарының праймериздері қарастырылып, ішкі партиялық сайлауды одан әрі дамыту, елімізде партияларды саяси институт ретінде қалыптастыру, олардың өзара бәсекелестігін арттыру бойынша зерттеу жүргізілген. Салыстырмалы әрі сандық зерттеу тәсілдері қолданылған.

Партияшілік бәсекелестіктің бір көрсеткіші праймериз. 2020 жылы «Аманат» партиясы елімізде праймериз өткізу туралы шешім қабылдады. Бұл процесс тек қана партия мүшелері ғана дауыс бере алатын аралас форматта өтті.

Мақалада алдағы уақытта елімізде партияларды саяси институт ретінде қалыптастыру үшін праймериздің ролі мен маңыздылығына, АҚШ-тың тарихи тәжірибесіне, тақырыптың бүгінгі зерттелу деңгейіне ғылыми тұрғыда сараптама жасалды.

Түйін сөздер: Қазақстан, АҚШ, праймериз, маслихат, партия, саясат, реформа.

Бауыржан Серікбаев, Ерболат Сергазин
СХОДСТВА И РАЗЛИЧИЯ В ПРАЙМЕРИЗЕ КАЗАХСТАНА И
США

Аннотация. На сегодняшний день повышение доверия населения к партиям является актуальным вопросом. Один из путей совершенствования внутрипартийного отбора. В данной статье рассмотрены праймериз Казахстана и Соединенных Штатов Америки, проведено исследование по дальнейшему развитию внутрипартийных выборов, формированию партий в стране как политического института, повышению их взаимной конкуренции. Применены сравнительные и количественные методы исследования.

Одним из показателей внутрипартийной конкуренции является праймериз. В 2020 году партия «Аманат» приняла решение о проведении праймериз в стране. Этот процесс проходил в смешанном формате, за который могли проголосовать только члены партии.

В статье проведен научный анализ роли и значимости праймериз для дальнейшего формирования партий в стране как политического института, исторического опыта США, современного уровня изученности темы.

Ключевые слова: *Казахстан, США, праймериз, маслихат, партия, политика, реформа.*

Bauyrzhan Serikbayev, Erbolat Sergazin

SIMILARITIES AND DIFFERENCES IN THE PRIMERS OF KAZAKHSTAN AND THE UNITED STATES

Abstract. Today, increasing public confidence in the parties is an urgent issue. One of the ways to do this is to improve intra-party selection. This article examines the primaries of Kazakhstan and the United States of America, conducted a study on the further development of internal party elections, the formation of parties as political institutions in the country, and increasing their competitiveness among themselves. Comparative and quantitative research methods were used.

One of the indicators of intra-party competition is primaries. In 2020, the «Amanat» party decided to hold primaries in our country. This process took place in a mixed format, where only party members could vote.

The article provides a scientific analysis of the role and importance of primaries for the further formation of parties as political institutions in the country, the historical experience of the United States, and the current level of study of the topic.

Key words: *Kazakhstan, USA, primaries, maslikhat, party, politics, reform.*

Кіріспе

2022 жылғы 16 наурыздағы Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың халыққа арнаған жолдауында саяси партияларға қатысты екі маңызды өзгерістер жасалды. Біріншісі – саяси партияларды тіркеу саны 20 мыңнан 5 мыңға төмендетілді. Екіншісі – Парламент Мәжілісі 70% пропорционалдық, 30% мажоритарлық жүйе бойынша сайланатын болды.

Мемлекет басшысы өз жолдауында «Партияларды тіркеу ресімі едәуір жеңілдейді. Тіркеу шегін 4 есеге – 20 мыңнан 5 мың адамға азайтқан жөн. Өңірлердегі өкілдер саны 600-ден 200 адамға төмендетіледі. Партия құру үшін азаматтардың бастамашыл тобының ең төменгі саны үштен бірге, яғни 1000-нан 700 адамға азаяды. Сондай-ақ, құрылтай съезін өткізуге және филиалдарды құруға берілетін уақыт көбейеді. Бұл мәселелерді либералдандыру еліміздегі саяси кеңістікті дамыту үдерісін едәуір жандандырады. Өз сайлаушыларының қордаланған проблемаларын сауатты жеткізіп, тиімді шешуге қабілетті жаңа партиялар пайда болады» деп еліміздегі реформалардың бағыт-бағдарын айқындап берді [1].

Мемлекет басшысы қолға алған бұл реформалар елімізді демократиялық дамуға бастайтын жол. Алдағы уақытта жаңа саяси партиялар құрылып, қазіргі бар партиялармен бәсекеге түсіп, саяси аренада бәсекелестіктің қызатыны анық.

Өркениетті елдерде партиялар арасындағы саяси бәсекені арттырудың бір жолы ретінде праймериз процесі танылады. Праймериз дегеніміз партияішілік іріктеу. Көп жағдайда праймериз президент сайлауымен байланыстырылады. Бірақ, Европа мен АҚШ-та президент, Парламент, тіпті губернатор сайлауы қарсаңында да партия электораты атынан эффективті жұмыс істей алатын кандидатты анықтау технологиясы, яғни праймериз кең қолданылады.

АҚШ-та праймериз ең алғаш 1842 жылы өтті. Праймеризді міндетті түрде өткізу қажет деп 1903 жылы заң жүзінде бекіткен алғашқы штат Висконсин болды. 1927 жылдан бастап АҚШ-тың барлық штатында праймериз заң жүзінде бекітілді. Праймериздің екі түрі бар. Ашық түрі – ел азаматтарының барлығы дауыс бере алады. Жабық түрі – тек қана партия мүшелері дауыс береді. Праймериздің ашық түрі кең таралған штаттар Вермонт, Висконсин, Миннесота, Солтүстік Дакота, Юта, Аляска және Гавай аралдары. Айова, Невада, Индиана сынды 11 штатта праймериздің орнына партия конференциялары (кокустар) өткізіледі. Өзге штаттарда негізінен жабық праймериз кең қолданылады.

2020 жылы «Amanat» партиясы елімізде праймериз өткізу туралы шешім қабылдады. Бұл саяси дода партияішілік праймериз ретінде өтіп,

тек қана партия мүшелері ғана дауыс бере алатын аралас форматта өтті. Праймериз арқылы еліміздегі мәслихаттар мен Парламент депутаттарының құрамы жаңарды. Мысалы, елімізде 216 әртүрлі деңгейдегі мәслихаттар жұмыс істейді. Ондағы жастардың үлесі 2020 жылы праймериз өткенге дейін 2% құраған. Ал, республика бойынша халықтың үлесінде жастар 25% құрайды. Праймериз арқылы партия жастарға 20%, әйел азаматтарға 30% квота бөлді. Бұл әртүрлі деңгейдегі 216 мәслихат депутаттары мен Мәжілісті жаңартуға септігін тигізді.

Зерттеу жұмысының әдіс-тәсілдері

Мақалада салыстырмалы және сандық зерттеу әдіс-тәсілдері мен праймериз қорытындысы бойынша «Amanat» партиясының статистикалық мәліметтері қолданылды.

Жеке зерттеу элементі ретінде праймериздің өтуімен, кандидаттардың үгіт-насихат жұмыстарының барысымен танысу, сайлауалды бағдарламаларды сараптау мен халық тарапынан көтерілген сұрақтарға талдау жүргізілді. Праймериз мұндай кең масштабта Қазақстанда бірінші рет өтіп отырғандықтан негізінен еліміздегі праймериздің қорытындысы-на, баспасөз беттерінде жарияланған эксперттердің талдауларына сараптама жасалды.

Тақырыптың зерттелу деңгейі

Америкалық зерттеуші Алан Уэйрдің пайымдауынша АҚШ-тың «Шығыс пен батыс штаттар арасында праймериз өткізуінде айтарлықтай айырмашылық бар. Мысалы, адам, қаржы ресурстары кез-келген сайлауда жетістікке жету үшін өте маңызды факторлар. Тікелей праймериз өткізу кезінде шығыс штаттарында, қазіргі партиялық элиталар осы ресурстардың көп бөлігіне бақылауды жалғастыра отырып кандидаттары жеңіске жетіп отыр» [2].

Сонымен қатар, У.Бенойт «Бастапқы шешім: президенттік праймериздегі пікір-сайысты функционалды талдау» атты еңбегінде 1948 жылдан бастап 2000 жылға дейінгі праймериз пікір-сайыстарына ғылыми сараптама жасаған [3]. АҚШ-та президент, Конгресс, губернатор сайлауы кезіндегі кандидаттар арасында өтетін пікір-сайыстар халық назарын аударған қызықты процестердің бірі. Осы пікір-сайыстардың барысында сайлаушылар әр кандидаттың бағдарламасы, ішкі және сыртқы саясаттағы бағыт-бағдары жайлы нақты сұрақтарына жауап алып, дауыс беретін тұлғаларын таңдауға тікелей әсер етеді.

Праймериз тақырыбында зерттеуші ғалымдар, саясаттанушылар Ресейде де көптеп кездеседі. Көрші Ресей мемлекетінде праймериз 2000 жылдардың басында басталды. Ресей ғалымы, заң ғылымының

докторы Н.Э. Шишкина праймериздің анықтамасын былай береді: «Праймериз» - бұл бастапқы немесе алдын-ала сайлау. Бірақ бұл Парламенттік, президенттік және тағы да басқа арнайы сайлау туралы емес, бұл жағдайда «сайлау» сөзі белгілі бір шешім сайлаушылардың дауыс беру арқылы жасырын ерік білдіруі негізінде қабылданатынын білдіреді. Негізінен, «праймериз» - бұл саяси партиялардың сайланбалы лауазымға кандидаттарды ұсыну кезеңі, кандидаттарды іріктеу процесіне қарапайым сайлаушылардың кеңінен тартылуымен сипатталады» [4]. Бүгінгі таңда Ресейде праймеризді кең көлемде өткізетін партиялардың қатарына «Единая Россия» партиясы жатады.

Ресейлік ғалым В.А. Бородин өз еңбегінде АҚШ праймеризінің ерекшелігін ашып көрсетеді: «Президенттік «праймериз» түрлерінің алуан түрлілігін келесі факторлармен түсіндіруге болады. Біріншіден, белгілі бір штатта қабылданған «праймериздің» түрі осы штаттың саяси дамуының ерекшеліктерін көрсетеді. Мысалы, Коннектикут штатында дәстүрлі түрде «демократиялық штат» деп саналатын жабық «праймериз» жүйесі дамыды. Демократиялық партияның тіркелген мүшелері, айталық 1960-1970 жылдары Республикалық партия мүшелерінен әлдеқайда көп болды, тиісінше демократиялық президенттік праймеризде республикашылардың праймеризіне қарағанда көбірек сайлаушылар қатысты. Республикашылар бастапқы сайлау арқылы осы штаттағы жақтастарының санын көбейте алмады, өйткені жабық праймериз жүйесі тәуелсіз сайлаушыларға сайлауға қатысуға мүмкіндік бермейді. Осылайша, «демократтар штатында» демократтарға пайдалы және республикашылардың сайлау базасының дамуына кедергі келтіретін бастапқы сайлау жүйесі қалыптасты» [5].

Европалық Джулия Сандри, Антонелла Саддоне мен Фульвио Вентурино сынды ғалымдар «Party Primaries in Comparative Perspective» атты еңбектерінде Европа елдеріндегі праймериздің өту барысын зерттеп, терең ғылыми-сараптамалық баға беріп өткен [6].

Негізгі бөлім

2020 жылы Қазақстанда өткен алғашқы кең көлемді праймериз барысында әр кандидат өзі түсетін ауыл, аудан, қала мен облыстағы өзекті мәселелерді көтерді. Республиканың әрбір өңірінде мәселелер әртүрлі екені анықталды. Праймеризге қатысқан кандидаттар қоғамнан көтерілуі тиіс 20 мыңға жуық сұрақтарды жинақтады. Өз бағдарламаларын жариялап, үгіт-насихат жұмыстарымен елдің алдына шығып саяси бәсекеге түсті. Өзара пікір-сайыстарға шығып, бәсекелестерімен саяси додада кім мықты екенін анықтады.

Қазақстанда праймеризге тіркелу 17-28 тамыз аралығында болды. Еліміз

бойынша 10 мыңнан астам азамат праймеризге қатысуға өз кандидатурасын ұсынды. Бүкіл республика региондарын қамтыған праймеризде кандидаттар арасында саяси дебат, өз бағдарламаларын таныстыру, идеялар бәсекесі сынды саяси тартыс технологиясының түрлері қолданылды. Жастар арасындағы саяси бәсеке жоғары деңгейде өтті.

1-кесте. Праймериз хронологиясы [7].

Күні	Болған оқиға
2 маусым 2020 жыл	«Amanat» партиясының Төрағасы Нұрсұлтан Назарбаев 2020 жылғы 17 тамыз бен 3 қазан аралығында партияшілік іріктеу өткізу туралы қаулыға қол қойды
5 маусым 2020 жыл	Праймериз өткізу ережесі жарияланды
16 маусым 2020 жыл	Праймериз қатысушыларын онлайн оқыту басталды
17 маусым 2020 жыл	Жақтастар лигасы құрылды
27 шілде 2020 жыл	Саяси кеңес «Онлайн дауыс беру» ережесін бекітті
17 тамыз 2020 жыл	Праймеризге қатысушыларды тіркеу басталды
18 тамыз 2020 жыл	Байқаушыларға арналған нұсқаулық қабылданды
20 тамыз 2020 жыл	Праймериз өткізу кезіндегі сақталуы тиіс арнайы санитарлық-эпидемиологиялық талаптар енгізілді
29 тамыз 2020 жыл	10 990 кандидат тіркелді. Олардың 37% астамы әйелдер, 29% жастар
7 қыркүйек 2020 жыл	Үгіт-насихат басталды. Кандидаттар 1,4 миллион адамды қамти отырып, 60 мыңнан астам кездесу өткізді
7 қыркүйек 2020 жыл	216 сайлауалды бағдарламаның жобалары жарияланды. 20 мыңнан астам ұсыныс пен талап-тілектер жиналды
10 қыркүйек 2020 жыл	«Jas Otan» ЖҚ-ның 216 өңірлік Жол картасының жобалары жарияланды
11 қыркүйек 2020 жыл	Партияға жаңа мүшелерді қабылдау тоқтатылды
1 қазан 2020 жыл	Онлайн дауыс беру басталды
3 қазан 2020 жыл	Сайлау учаскелерінде дауыс беру басталды
4 қазан 2020 жыл	Онлайн дауыс беру аяқталды
4 қазан 2020 жыл	Партиялық бақылау комитеті дауыс беруде айла-шарғыға және бұрмалау фактілеріне жол бергені, пікірсайысқа қатысудан бас тартқаны және басқа да келеңсіз әрекеттері үшін бірнеше кандидатты праймеризден шеттетті
5 қазан 2020 жыл	Дауыс беру қорытындысы бойынша қатысқандар саны 662 687 (84,2%) адамды құрады
7 қазан 2020 жыл	primaries.kz сайтында кандидаттардың қорытынды рейтингі, сондай-ақ әйелдер мен жастар арасынан түскен кандидаттардың рейтингі жарияланды
8 қазан 2020 жыл	Фиалиал басшылары праймериз қорытындысы бойынша кандидаттармен кездесулер өткізді. Алғыс хаттар табысталды

Қазақстандағы праймериздің өту кезеңін негізгі 4 кезеңге жатқызуға болады:

Бірінші кезең, 17-28 тамыз аралағындағы кандидаттарды тіркеу кезеңі.
Екінші кезең, 7-30 қыркүйек аралығындағы үгіт-насихат кезеңі. Оның ішінде 14-30 қыркүйек аралығында пікір-сайыстар өтті.

Үшінші кезең, «Amanat» партиясы праймеризіне қатысушыларға дауыс беру 1-3 қазан аралығында орын алды.

Төртінші кезең, «Amanat» партиясы жиынында сайлауға партия атынан түсетін кандидаттардың партиялық тізімін бекіту аралығы.

2-кесте. Праймериз хронологиясы [7].

№	Аймақтар	Бюллетень және онлайн бойынша дауыс берген партия мүшелерінің саны	%
1	Нұр-Сұлтан	26111	65,7%
2	Алматы	43008	73,2%
3	Шымкент	29414	83,6%
4	Ақмола облысы	33896	91,4%
5	Ақтөбе облысы	26836	86,9%
6	Алматы облысы	77089	94,2%
7	Атырау облысы	22549	94,4%
8	Шығыс Қазақстан облысы	45221	88,7%
9	Жамбыл облысы	47415	88,8%
10	Батыс Қазақстан облысы	22903	85,0%
11	Қарағанды облысы	58117	66,7%
12	Қостанай облысы	38609	85,5%
13	Қызылорда облысы	39394	90,1%
14	Маңғыстау облысы	14203	77,9%
15	Павлодар облысы	38960	82,8%
16	Солтүстік Қазақстан облысы	25989	91,2%
17	Түркістан облысы	72973	93,2%
Қорытынды		662 687	84,2%

Қорытынды мәліметтерге сүйенсек барлығы 662 687 партия мүшелері дауыс беруге қатысқан. Бұл ақпараттық жүйеде тіркелген партия мүшелерінің 84,2%. Сайлаушылардың басым бөлігі 581 104 азамат онлайн дауыс берген. 81 583 азамат дәстүрлі дауыс беруді тандап сайлау учаскелеріне келген.

Праймериз қорытындысына сәйкес елдегі мәслихаттардағы «Amanat» партиясы депутаттарының құрамы 65% жаңарған. Осы арқылы партия жастар мен жаңа тұлғалардың жергілікті өкілдік органға келуіне жол ашып, еліміз бойынша 1 миллион 400 мың адамды қамтыған кешенді іс-шаралар іске асқан. Қатысушылар арасында пікірсайыстардың өтуі халықтың саяси мәдениетінің артуына ықпал етті деуге негіз бар.

3-кесте. Праймериздің негізгі қорытындылары [8].

№ п/п	Көрсеткіштер атауы	Үлесі %
	Жалпы депутаттық орын саны	3350
1.	Қатысушылар саны	10 990
2.	Өзін-өзі ұсынушылар	7143
	Жынысына қарай:	Үлесі %
3.	Әйел азаматтар	36%
	Жасына қарай	
4.	35 жасқа дейін	29%
	Сапалық құрамы	Үлесі %
5.	Білім және ғылым саласының өкілдері	31%
6.	Шағын және орта бизнес	14%
7.	Мәдениет және спорт	7,8%
8.	Өнеркәсіп саласы	4,6%
9.	Қызмет көрсету саласы	7,1%
10.	Ауыл шаруашылығы	6,2%

Кестеден көріп отырғанымыздай кандидаттар құрамында мәдениет, өнеркәсіп, ауыл шаруашылығы, қызмет көрсету, білім және ғылым саласы сынды түрлі бағыттарды қамтыған ел азаматтары кандидат ретінде тіркелді.

Қатысушылар қатарында 35 жасқа дейінгі жастардың үлесі 29% құрады. Әйел азаматтардың үлесі 36%. Жастардың белсенділігі, жергілікті жердегі мәселелерді шешуге деген талпынысы байқалды. Бұл процесті тәуелсіздік жылдарында жаңа буын өсіп-жетілгендігінің, қоғамдық саяси мәдениеттің өскендігінің көрсеткіші деп бағалауға болады.

4-кесте. Праймериз кезінде атқарылған іс-шаралар [8].

Атқарылған іс-шаралар нәтижесі	
Республика бойынша өткен пікірсайыстар саны	1 980
Үгіт-насихат кезеңінде өткен іс-шара мен жарияланымдар саны	123 656
Әлеуметтік желілердегі жарияланымдар саны	60 846 (49%)
Республикалық және өңірлік БАҚ-та жарық көрген материалдар саны	4 113
Халық арасында өткен үгіт-насихат пен кездесулер барысында талқыланған сайлауалды бағдарламалар саны	216

Пікірсайыста көтерілген мәселелердің ішінде ауыларалық жолдардың сапасы, мектеп, мәдениет үйін күрделі жөндеуден өткізу, жұмыссыздықтың алдын алу шараларын қабылдау сынды тақырыптар көтеріліп, әр кандидат

мәселені шешудің өзіндік бағыттарын ұсынды. Тыңдаушылар тарапынан сұрақтар қойылып, кандидаттар өз бағдарламасына сай жауаптарын берді.

Халықты алаңдататын мәселелердің қатарында негізгі сұрақтар әлеуметтік салаға қатысты екенін атап өткен жөн. Оның ішінде жалақының аздығы, баспана мәселесі, көпбалалы аналар мен тұрмысы төмен отбасылардың жағдайы елді толғандырған мәселелердің қатарында.

Қазақстан мен АҚШ праймеризінің айырмашылығы

Ең біріншіден, АҚШ-та праймериз өткізу тарихи дәстүр ретінде қалыптасып, ұзақ уақыттық тәжірибеден келіп шықса, Қазақстанда кең көлемде алғашқы праймериз 2020 жылы іске асты.

Екінші айырмашылық, АҚШ-та праймериз өткізуге деген қажеттілік 1920 жылдары арта түсті. Оның басты себебі партия атынан жоғары лауазымға баратын кандидаттарды бекіту басқарушы элита тарапынан іске асатын. Бұл партия мүшелерінің қарсылығын тудырып, азаматтардың саяси элитаның әділетті жолмен билікке келуіне деген сұранысын арттырды.

Қазақстан жағдайында праймериз өткізуге деген қажеттілікті «Amanat» партиясы өзі ұсынып, белсенділерді жаңа саяси технологияда бақ сынауға шақырды. Оның басты себептері қатарына төмендегі факторлар жатады:

1. Саяси партияның қоғам алдындағы легитимділігін арттыру.
2. «Amanat» партиясы атынан түсетін кандидаттарды таңдау.
3. Сайлау компаниясын бәсекелі әрі жаңа форматта өткізу.

4. Партия атынан түсетін кандидаттардың сапалық құрамын көтеру, жаңа жақтастар табу.

Үшінші ерекшелік, АҚШ-та праймериз биліктің барлық тармақтарын сайлау кезінде өтсе, Қазақстанда бұл әзірге Парламент сайлауы науқанында ғана қолданылды. Президент сайлауында кандидаттар партия съезінде ұсынылады. Мысалы 2019 жылғы президент сайлауында әр партия өз кандидаттарын партия съезінде халыққа жариялады.

Төртінші ерекшелік, АҚШ-та ашық және жабық праймериз штатқа байланысты қатар өтеді. Қазақстанда аралас форматтағы праймериз өтті. Ол бойынша кез-келген азамат партияға мүше болу арқылы өз кандидатурасын ұсына алады әрі дауыс беру мүмкіндігіне ие.

Бесіншіден, АҚШ-та праймериз партия тарапынан емес, штаттар тарапынан ұйымдастырылады. Әр штат праймеризді өткізу ережелерін өздері бекітеді. Қазақстанда праймериз партия тарапынан ұйымдастырылып, ережелері де партия тарапынан жазылды.

Алтыншыдан, АҚШ-та праймериз жеңімпаздары автоматты түрде партия атынан кандидат атанса, Қазақстанда соңғы шешім партия жиынында қабылданды.

Жетінші айырмашылық Қазақстанда сайлаушылар өздеріне ұнаған бірнеше кандидаттарға дауыс бере алды.

Ұсыныстар мен қорытынды бөлім

Қазақстан Республикасының президенті Қасым-Жомарт Тоқаев бүгінгі таңда елімізде демократиялық реоформаларды кеңінен іске асыруда. Бұл партия саласына да қатысты. Мемлекет басшысы алдағы уақытта партия төрағалығынан кететінін және облыс, аудан әкімдері мен олардың орынбасарлары партия филиалдарының төрағасы болмайтынын білдірді. 2022 жылғы 16 наурыздағы Қазақстан халқына арнаған өз жолдауында президент «Барлық өкілеттікті бір қолға шоғырландырған орталықтағы жағдай аймақтарда да қайталанатынын көріп отырмыз. Сол себепті әкімдер мен олардың орынбасарларына партия филиалдарында да лауазым иеленуге заң жүзінде тыйым салу керек. Мұндай шешімдер көпжылдықты партиялық жүйе қалыптастыруға мүмкіндік береді» деп атап өтті [1].

Бұл процестер мен өзгерістер Жаңа Қазақстанда партиялар арасындағы бәсекелестікті арттырып, барлығына тең мүмкіндіктер береді. Қазіргі бар бес саяси партияға қосымша жаңа партиялардың құрылып, электораттың даусы мен сенімін алу үшін жаңа шарттарда өзара бәсекеге түсетінін болжауға болады. Осы саяси процестер барысында партиялар праймериз сынды партияішілік іріктеудің әлемдік тәжірибесін де кеңінен қолданады деп сенеміз.

2020 жылы өткен праймеризде электронды дауыс беру барысында техникалық қиындықтар болды. Азаматтардың дауыс беруі барысында бағдарламаның жұмыс істеуінде ақаулар кездесті. Алдағы өтуі мүмкін праймериздерде осы олқылықтың орнын толтырып, өткен тәжірибе негізінде қорытынды шығарылады деп сенеміз.

АҚШ-та праймеризде дауыс берудің ашық форматы жақсы жолға қойылған. Қазақстан саяси партияларына да праймериздің ашық форматын өткізуіне толық мүмкіндік бар деп есептеуге болады. 2020 жылы өткен праймериз халықтың мұндай қызықты саяси технологияларға дайын екенін көрсетеді.

Жаңа Қазақстанда партиялардың мемлекеттік мүдде мен қоғамның күн тәртібіндегі сұраныстарын жоғары қойып, елдікті сақтап, мемлекет дамуының тарихи сабақтастығын қалыптастыра отырып, Қазақстанның заманауи әрі эволюциялық дамуын одан әрмен жалғастыруы, саяси институт ретінде қалыптасып, халықтың мүддесінен шыға білуі өзекті.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. «Жаңа Қазақстан: жаңару мен жаңғыру жолы» Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы // URL: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-1622340> (қаралған күні: 20.03.2022)
2. Alan Ware. The American direct primary. Party Institutionalization and Transformation in the North – Cambridge: Cambridge University Press, 2002 – 270 p.
3. William L. Benoit. The Primary Decision: A Functional Analysis of Debates in Presidential Primaries. – Westport: Praeger Publishers, 2002 – 152 p.
4. Шишкина Н.Э. «Праймериз» как предстания избирательного процесса // Сибирский юридический вестник. – 2008. - №1. - 30-34 сс. (қаралған күні: 20.12.2021)
5. Бородин В.А. Первичные выборы в политической системе США: автореферат канд. полит. наук: 23.00.02. - Институт Соединенных Штатов Америки и Канады Российской академии наук. Москва, 2005г. – 28с.
6. Giulia Sandri, Antonella Seddone, Fulvio Venturino. Party Primaries in Comparative Perspective – Burlington: Ashgate Publishing Company, 2015 – 223 p.
7. «Amanat» партиясының ресми телеграм каналынан алынды. URL: <https://t.me/AMANATPartiyasy> (қаралған күні: 20.12.2021)
8. PRIMRIES-2020 қорытындысы: қандай заң бұзушылықтар болды URL:<https://strategy2050.kz/news/primeries-2020-orytyndysy-anday-za-b-zushyly-tar-boldy/> (қаралған күні: 25.12.2021)

REFERENCES:

1. «Zhana Qazaqstan: zhanaru men zhangyru zholy» Memleket basshysy Qasym-Zhomart Toqaevty-n Qazaqstan halkyna Zholdauy [Address of the President of Kazakhstan Kassym-Zhomart Tokayev to the People of Kazakhstan «New Kazakhstan: the Path of Renewal and Modernisation»]
2. Alan Ware. The American direct primary. Party Institutionalization and Transformation in the North – Cambridge: Cambridge University Press, 2002 – 270 p.
3. William L. Benoit. The Primary Decision: A Functional Analysis of Debates in Presidential Primaries. – Westport: Praeger Publishers, 2002 – 152 p.
4. Shishkina N.E. «Praimeriz» kak predstadia izbiratel'nogo prosesa // Sibirski iuridicheski vestnik. – 2008. - №1. - 30-34 сс. (qaralghan kun: 20.12.2021)
5. Borodin V.A. Pervichnye vybory v politicheskoi sisteme SSHA: avtoreferat kand. polit. nauk: 23.00.02. - Institut Soedinennyh Ştatov Ameriki i Kanady Rosiskoi akademii nauk. Moskva, 2005g – 28s.
6. Giulia Sandri, Antonella Seddone, Fulvio Venturino. Party Primaries in Comparative Perspective – Burlington: Ashgate Publishing Company, 2015 – 223 p.
7. «Amanat» partiasynyn resmi telegram kanalynan alyndy [Taken from the official telegram channel of the «Amanat» party]. URL:<https://t.me/AMANATPartiyasy> (accessed: 20.12.2022)
8. PRIMRIES-2020 qorytyndysy: qandai zan buzushylyqtar boldy [Results of PRIMRIES-2020: what were the violations] // URL:<https://strategy2050.kz/news/primeries-2020-orytyndysy-anday-za-b-zushyly-tar-boldy/> (accessed: 25.12.2021)